

עלון המשפט

שע"י ביה"ד נתיבות חיים וכולל חו"מ אהל יוסף • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א • בראשות הגאון רבי יוסף פליישמן שליט"א

גליון חודש כסלו ה'תש"פ | 115

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים

בל תלין 5 - סוכם שגורם שלישי ישלם לפועל

הקדמה: בעלונים הקודמים למדנו שיש כמה פטורים בדין בל תלין, וכגון אם הפועל לא תבע את שכרו מהמעסיק או שאין למעסיק כסף לשלם (עלון 112), או שהיה מובן מראש שהמעסיק יאחר את התשלום (עלון 113), או שהמעסיק שכר את הפועל ע"י שליח (114).

בעלון הזה נדון בפטור נוסף, והוא באופן שהמעסיק העביר את אחריות התשלום לאדם אחר בתוך העונה שקבעה התורה. כמו"כ נדון (בחלקו השני של העלון) אם הגורם השלישי [שקיבל ע"ע את אחריות התשלום] או הפועל יכולים לחזור בהם מהסכמתם כלפי המעסיק, והאם באופן זה חוזר האיסור על המעסיק.

יסוד דין "המחהו אצל חנווני"

1. מבואר במשנה שאם "המחהו אצל חנווני ואצל שולחני אינו עובר", והיינו שאם המעסיק סיכם עם הפועל [אחר העבודה] שיקבל את שכרו מחנווני או משולחני [והמעסיק עצמו לא ישלם לו], אין המעסיק עובר על בל תלין, ומבואר בראשונים שהדין שייך אפילו אם החנווני לא היה חייב כלום למעסיק. עוד הסכימו הפוסקים, שהגם שהמשנה נקטה חנווני ושולחני, מ"מ אין חילוק בזה בין חנווני ושולחני לשאר אדם, וכל גורם שלישי שמשלם לפועל במקום המעסיק שייכים בו הדינים של "המחהו אצל חנווני"³ (וראה עוד בזה להלן דין 7).

צייונים והערות

כסף למעסיק יכול הפועל לחזור ולתבוע מהמעסיק (ראה בהערה 26), והם הדעה השנייה במחבר והרמ"א נקט כמוהם (קכו, ט), ולפי דעה זו נופל ההכרח של הרי"ף, כי אפשר להעמיד את המשנה גם כשהחנווני חייב כסף למעסיק, ובכ"ז הפועל יכול לחזור אל המעסיק, וא"כ היה מקום להסתפק שאולי רק בזה חידשה המשנה שהמעסיק נפטר מבל תלין. אכן אליבא דאמת גם ראשונים אלו מסכימים לעיקר הדין של הרי"ף שגם כשאינו חייב לו כסף ישנו לפטור של המחהו, כי הפטור של המחהו הוא בגלל שהפועל הסכים מתחילה לקבל את שכרו מגורם אחר ולא מהמעסיק (וכמו שנבאר בהרחבה בהערה 15), וזה אינו תלוי אם החנווני חייב כסף למעסיק או לא, וא"כ אין סיבה לומר שיחלקו ע"ז. וכן מוכח ברא"ש הנ"ל, שהעמיד את הגמ' כמו הרי"ף, הגם שחולק עליו בדין מע"ש כשחייב לו כסף שהפועל יכול לחזור בו.

הבית יוסף (סי' ככו) התקשה על הטור שכתב שהרא"ש סובר כבעל העיטור שבמע"ש הפועל יכול לחזור על המעסיק אפילו כשהחנווני חייב כסף למעסיק, והרי בנידונו כתב הרא"ש כהרי"ף שמדובר כשאינו חייב לו כסף, והסיבה שהרי"ף העמיד כך היא משום שסבר שבמע"ש הפועל אינו יכול לחזור על המעסיק בכל עניין. ויש ליישב קושייתו, שההכרח של הרא"ש להעמיד כך את המשנה שונה מההכרח של הרי"ף, כי בשונה מהרי"ף שהתקשה איך התירו לחזור אל המעסיק, הרא"ש התקשה שאם הוא חייב לו כסף איך התירו לחנווני לחזור בו, כי גם הרא"ש מסכים שבמע"ש שהוא חייב לו כסף, אף שהפועל יכול לחזור בו, מ"מ החנווני אינו יכול לחזור בו, וכמו שמוכח בגמ' ומב' בש"ע (קכו, א).

3. רוב הראשונים שחולקים על הרי"ף, וסוברים שבמע"ש אף שהחנווני חייב

1. לשון המשנה (ב"מ קיא, א), (ופירוש המילה המחהו, כתב הערוך שהוא "ענין שימחה ונתנה, וכן בעזרא (ו, יא) וזקיף יתמחי עלוהי", והתוי"ט פירש: "המחהו - פירש הר"ב נתקן, וכ"כ רש"י. ונ"ל שהוא מלשון ומחה על כתף ים כנרת דפרשת מסעי, שענינו הגיע"). הברייתא (ק"ב, א) ביארה את מקור הדין, וז"ל: "יכול אפילו המחהו אצל חנווני ואצל שולחני, תלמוד לומר אתך, ולא שהמחהו אצל חנווני ואצל שולחני".

2. כך העמיד הרי"ף (ב"מ סח א) את המשנה, וז"ל: "הכא לית ליה גבי חנווני מידי דמקני ליה להאי, אלא בהקפה הוא דבעי מיתן ליה", וכ"כ גם הרא"ש (ב"מ ט, מג) וז"ל: "דאין לבעה"ב בידו לא מלוה ולא פקדון". גם ברש"י (קיא, א ד"ה המחהו) מדויק שלמד את המשנה שהמעסיק לא היה חייב כלום לחנווני, כי כתב "העמידו אצל חנווני, שהיה פועל צריך לקנות פירות מחנווני, ואמר לו בעל הבית לחנוני תן לו בדינר פירות ועלי לשלם", ומזה שכתב שהמעסיק ישלם לחנווני אח"כ משמע מאוד שהחנווני לא היה חייב לו.

הטעם שהרי"ף ביאר כך את המשנה הוא, שהנה בגמ' מב' שלדעת רבה יכול הפועל לחזור בו ולתבוע מהמעסיק (ע"פ כשהחנווני חוזר בו, וכמו שיתבאר להלן דין 5), והקשה הרי"ף, שהרי הדין (לשיטתו) במעמד שלשתן הוא שהפועל אינו יכול לחזור אל המעסיק, ולכן חילק שבמעמד שלשתן אינו יכול לחזור כיון שהחנווני חייב כסף לבעה"ב, וחז"ל תיקנו שיש קניין מעמד שלשתן, אבל כאן מדובר שאינו חייב כלום לבעה"ב, ולכן לא שייך הקניין של מע"ש. עוד שיטת הש"ע (קכו, ט) שבמעמד שלשתן כשהחנווני חייב כסף למעסיק אין הפועל (או המלווה וכדו') יכול לחזור על בעה"ב, ולכן לפי השו"ע יש הכרח להעמיד את הדין של המחהו כשהחנווני לא היה חייב כסף למעסיק.

הנה יש שיטה בראשונים שחולקים על הרי"ף, וסוברים שבמע"ש אף שהחנווני חייב

עלון המשפט

פסקי דינים

הלכות בל תלין 5
סוכם שגורם שלישי ישלם לפועל

תורת המשפט

פועל או שליח שניזוק בגוף או בממון, חיובי המעביד או המשלח

יו"ל ע"י "מכון מענה שמחה"
בעריכת הר"ר שלום רוטמן
© כל הזכויות שמורות.

לתגובות והערות:
maanesimcha@gmail.com

בית הדין "נתיבות חיים" בארה"ק

שע"י כולל חו"מ אהל יוסף • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א

בית שמש

בראשות הרבנים הגאונים:
רבי שלמה שלזינגר • רבי אברהם בוטרמן

תל ציון

בראשות הרב הגאון רבי א. דויטש

איזור הקריות

בראשות הרב הגאון רבי אברהם בוטרמן

ירושלים

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי נפתלי נוסבוים
רבי יצחק שובקס
רבי אברהם דרברמדיקר
רבי אברהם בוטרמן
רבי יעקב פרבשטיין
רבי צבי ברוורמן
רבי יוסף פליישמן

ניתן להזמין דיונים בפל': 052-7642-346 או בטל': 02-502-3637 (בשעות 18:30-20:00)

המעסיק סיכם עם החנווני שישלם במקומו לפועל, ואח"כ סיכם עם הפועל [בנפרד] שיקח את שכרו מהחנווני, הדין הוא שאין עליו איסור בל תלין⁷. ולכן פשוט שאם הסיכום היה ב'שיחת ועידה', אין על המעסיק איסור בל תלין.

אם הפטור תלוי בהסכמת החנווני או הפועל

4. הדין ש"המחהו אצל חנווני" פוטר מבל תלין, שייך רק אם החנווני הסכים לבקשת המעסיק לשלם לפועל, אבל אם לא הסכים לכך לא נפטר המעסיק⁸. ונחלקו המפרשים אם הפטור תלוי גם בהסכמת הפועל לקבל את שכרו מגורם שלישי, דעת הרבה פוסקים שרק אם הפועל הסכים לכך נפטר המעסיק מבל תלין⁹, ויש החולקים שהפטור נאמר אפילו

2. אחרי שהמעסיק העביר את אחריות התשלום לחנווני, גם אם החנווני אינו משלם בזמן אין המעסיק עובר על איסור בל תלין, אבל אם החנווני כן ישלם בזמן, יקיים בזה המעסיק מצוות 'ביומו תיתן שכרו', הגם שהוא עצמו עדיין לא שילם כלום לפועל או לחנווני⁴ (ופשוט שהוא חייב לשלם אח"כ לחנווני). ולעניין החנווני שקיבל על עצמו לשלם לפועל במקום המעסיק, כיון שהוא לא שכר את הפועל אינו בכלל העשה והלאו של 'ביומו תיתן שכרו' ו'בל תלין'⁵.

3. גדולי הראשונים ביארו במשנה שהסיכום היה בנוכחות כל הצדדים, והיינו שגם המעסיק, גם החנווני וגם הפועל, כולם היו במעמד הסיכום שהחנווני ישלם במקום המעסיק⁶. אכן גם לשיטתם הדין נכון גם אם הושגה הסכמה כזאת שלא בנוכחות שלושתם ביחד, והיינו שגם אם

צינונים והערות

את שכרו מהחנווני ולא מהמעסיק, וזה נכון גם באופן שלא היו במעמד שלשתן ממש. ואין לטעון שא"כ לא היה לראשונים להעמיד את המשנה במעמד שלשתן דווקא, כי הנה הר"ף עצמו הביא מי שפירש את המשנה שמדובר שלא היה מע"ש ממש, וביאר הטעם שהוא דוחה פירוש זה, וז"ל: "והאי לאו סברא מעליא הוא, דאם איתא למתני' בשלא העמידו אצל החנווני (והיינו שהחנווני לא היה במעמד), בהא לימא רב ששת אינו חוזר?", ביאור דבריו, שבגמ' נחלקו רבה ורב ששת אם הפועל יכול לחזור בו, והבין הר"ף שרק אם נעמיד את המשנה במע"ש יש הסבר לדעת רב ששת מדוע אין הפועל יכול לחזור, (והוכיח כך מהירושלמי שרב ששת סבר כך רק כשהסיכום היה במע"ש, ואיכה"מ), ואם הר"ף היה סובר שאם לא היה מע"ש ממש אין פטור של המחנה, א"כ היה לר"ף לדחות את הפירוש הנ"ל מטעם שאינו נכון להלכה, ולא לדחותו רק בגלל דעת רב ששת שלא ק"ל כמותה.

גם המאירי (קיב, א) הביא את הפירוש הנ"ל שהמשנה מדברת כשלא היה מע"ש, ודחוהו מסיבה שונה מזו של הר"ף, וז"ל: "לשון המחנהו אצל חנוני אינו נופל יפה אלא במעמד שלשתן". עכ"פ, מזה שהר"ף והמאירי דחו את הפירוש הזה רק בגלל רב ששת או רק בגלל הלשון, ולא דחוהו בטענה שאם לא היה מע"ש אין הפטור של המחנה, מוכח שאין חילוק בדין המחנה אם היה מע"ש ממש או לא.

והנה הנה"ח (י, יא) דן במקרה שהמעסיק קיבל את הסכמת הפועל לפני שקיבל אישור מהשולחני, ובסוף סיבב השולחני לשלם, אם יש בזה פטור של המחנה (ראה בהערה הבאה), ורואים מזה שמה שחשוב לנו הוא רק שהשולחני יסכים לשלם, ושעל סמך הסכמתו יסכים הפועל שלא לתבוע מהמעסיק, אבל לא נצרך שיעמידו ביחד. וכן מסתבר, כי אפילו אם שלשתן עומדים ביחד אין קנין של מעמד שלשתן, וזו הסיבה שהראשונים העמידו את המשנה כשהחנווני אינו חייב למעסיק, כדי שלא יהיה קניין מע"ש, וא"כ אין סיבה שצריך שיהיו ממש ביחד.

וכן רואים שנקטו פוסקי זמננו, כי דנו על צ'ק שיהיה דינו כמו המחנה אצל שולחני, והרי חסר שיעמדו ביחד, אע"כ שדי במה שהפועל יודע שהשולחני הסכים לשלם לו.

8. כך מבין להדיא בשו"ע (ועיין להלן הערה 10 שהמקור הוא לשון הרמב"ם כפי שביארו הב"י, וז"ל: "או שהמחהו אצל שולחני ליתן לו וקבל עליו ליתן לו", וביאר הגר"א (ס"ק ח) "דאל"כ אין להם כלום על השלחני, כיון שאין לו אצל השלחני", וביאר הנה"ח (י, יא) שכוונתו היא למעט מקרה שהמעסיק קיבל את הסכמת הפועל לפני שקיבל אישור מהשולחני, ובסוף סיבב השולחני לשלם, כי אז הגם שהפועל הסכים לקבל שכרו מהשולחני, אבל לא הייתה לפועל שום תביעה על השולחני.

9. המשנה והגמרא לא התייחסו לנידון הזה, אבל בכמה ראשונים מוכח כך, וז"ל המאירי (קיא, א): "ו"ל שהעמידו אצל חנוני ליתן לו עליו בדינר פירות, או אצל שלחני ליתן לו עליו בדינר פרוטות, וקבל החנוני ליתן ושכיר ליטול, אינו עובר עליו", וז"ל החינוך (מצוה רל): "המחהו לפועל אצל אחר שיפדע לו השכר וקיבל הפועל", וכן מוכח שסובר התוס', כי במחלוקת רבה ורב ששת הנ"ל אם הפועל יכול לחזור אל המעסיק, ביארו התוס' (קיב, א ד"ה חוזר) בפשט הראשון שהמקרה הוא "הכא איירי כשאמר ליה הפועל סתמא שישמוך על שולחני", וגם בפשט השני ביארו "הכא איירי כשאמר ליה בהדיא אני פוטרך אם יתן לי ואם לא אחזור עליך", וא"כ מבואר שהפועל הסכים לקבל את שכרו מהחנוני.

וכן פסק האה"ח (י, ה), ובנה"ח (יב) כתב שכן משמע מרש"י ד"ה המחנה, ולכאורה ראייתו היא ממש"כ רש"י שהפועל "היה צריך לקנות פירות" ולכן המחנה המעסיק אצל החנווני, ולכא' תמוה מה זה משנה אם הוצרך הפועל לפירות או לא? וכי הצרכים שלו נוגעים לדין המחנה? אלא לכא' כתב כן רש"י להסביר מדוע הסכים הפועל להסדר זה, ומורמוז בזה שצריך להגיע להסכמת הפועל.

והנה לעיל הערה 2 הבאנו שהר"ף וראשונים נוספים העמידו את המשנה שמדובר כשכל הצדדים היו נוכחים במעמד הסיכום, והנה אף שביארו כך רק בגלל דעת רב ששת או בגלל הלשון (ראה הערה 7), אבל עכ"פ הדין נאמר במקורו באופן שהפועל הסכים, ולא מצאנו בדבריהם שהפטור יהיה גם כשהתנגד.

הביאו את הדין בסתם ולא הזכירו כלל חנווני או שולחני, וכגון הרמב"ם (שכירות יא, ד) שכתב: "המחהו אצל אחר וקבל ה"ז פטור", וראה עוד בדין 7 והערה 24 שיש שיטה חולקת בזה ושגדולי הפוסקים נקטו שלא כדעתם.

4. כן פסק המהרשד"ם (ח"מ לז, ד), והסביר בזה את שיטת המהר"ק (והיא השיטה המובאת בה"ה מלוה לוח טז, ה), וכלהן. שהנה מבואר במשנה (שבועות מד, ב) ש'חנווני על פנקסו נשבע ונטול, והיינו שאם המעסיק עשה הסדר עם החנווני שהחנווני ישלם לפועלים במקומו, ואח"כ טוענים הפועלים שלא קיבלו, נאמן החנווני בשבועה ששילם לפועלים ומוציא מן המעסיק. וכתב המהר"ק שזו תקנה מיוחדת של חז"ל בחנווני דווקא ולא בשליח אחר, כדי שיסיימו החנוונים לעשות הסדרים כאלו עם המעסיקים, וכך לא יוכלו המעסיקים לפטור עצמם מלשלם לפועלים בטענה שאין להם כסף לשלם. וכתב המהר"ק בתוך דבריו להדיא, שכשהחנווני עושה כך הוא מקיים מצות ביומו תיתן שכרו, וז"ל: "ואפשר דטעמא דחנוני היא תקנה גדולה לעולם, שפעמים אין לבעה"ב מעות מצויים, ורוצה לפרוע לשכיריו ולפועליו, והולך לחנוני שיפרענו בשבילו ומקיים מצות ביומו תתן שכרו, אפילו שהוא לפניו מן השורה כיון שאין לו, מ"מ מה יעשה הפועל שאליה הוא נושא את נפשו, בלי ספק היא תקנה גדולה ודבר מצוי, ואם היינו מצרכים לחנוני שיקח עדים לא יקבל לעשות כן כלל". והדין הזה פשוט בסברא, כי זה לא גרע מאם המעסיק יקח הלוואה לשלם לפועל שלו שע"ז יקיים מצות ביומו תיתן שכרו.

5. לכאורה הדין פשוט כך, שהרי לא שכרו, והגמ' (קי, ב) פוטרת את המעסיק מבל תלין אפילו כששכרו ע"י שליח מטעם "שלא שכרו". וכ"כ בשו"ע הרב (שאלה ס"ק טו): "וגם הם אינם עוברים שהרי אינו שכירם", וכ"כ העה"ש: "וכ"ש שהחנווני אינו עובר דהרי לא שכרם".

אמנם בתוספתא (ב"מ י, א) כתוב: "המחהו אצל חנוני ואצל שולחני, הן עוברין עליו והוא אין עובר עליהן", והחזון יחזקאל ביאר בפשט אחד שכוונת התוספתא לאיסור 'בל תשהה', ולפי זה הדין מובן קצת, כי האיסור קיים בכל חוב ממון, אבל לפי הפשט השני של החז"ל שכוונת התוספתא לאיסור בל תלין, צע"ג שהרי החנווני לא שכר את הפועלים. הראב"ד (ביאור לתו"כ קדושים פרק ג ס"ק יא) למד בתוספתא שמדובר באיסור בל תלין, וביאר הטעם שהחנווני עובר על בל תלין, שבהתחייבותו לשלם לפועל כלול גם האיסור של בל תלין, והיינו ששונה דין זה משכר ע"י שליח, כי בשכר ע"י שליח מי ששכר את הפועל אינו מחויב לשלם, אבל כאן מי ששכר את הפועל הוא גם המחויב בשכר, אלא שהוא מעביר את כל עניין התשלום לאדם אחר, ויש כאן חידוש גדול שאיסור בל תלין ניתן להעברה ע"י העברת התשלום. בח"ר מנחם זעמבא (ס"ל לא) הסביר את דברי הראב"ד ששונה שכרו ע"י שליח מהמחהו, שאחרי שהתורה הזהירה 'ביומו תתן שכרו', כל מי ששוכר פועל מתחייב בב' דברים: א', לשלם לפועל. ב', לשלם בזמן, ולכן השוכר ע"י שליח אינו עובר בבל תלין, כיון שאינו ממנה את השליח שיחיל עליו את ההתחייבות לשלם בזמן (ובזה הסביר את דברי המימונים לריטב"א שהסביר את הדין של שכרו ע"י שליח של"א אמרינן שלוחו של אדם כמותו לחובתו"), ועפ"ז הסביר הגרמ"ז, שבשכרו ע"י שליח לא התחייב מעולם לשלם בזמן, אבל בהמחהו אצל חנווני, כיון ששכר בעצמו את הפועל התחייב בשני החיובים, גם לשלם לפועל וגם לשלם בזמן, והחנווני נכנס תחתיו לכל החיובים שהיו על המעסיק.

ומ"מ לדינא כתב הראב"ד עצמו, שאין שרק נפרש את התוספתא, להלכה אין החנווני עובר על בל תלין, כיון שהחנווני יכול לחזור בו (הוא למד שבזה נחלקו רבה ורב ששת בגמ', ולא כהמפרשים שהמחלוקת היא אם הפועל יכול לחזור על המעסיק, ראה בכל זה בהערה 14). הערך שי (סד"ה או) יישב את התוספתא שמיירי שהמחאה הייתה מיד בשכירת הפועל, אבל גם זה אינו להלכה.

6. כבר הבאנו בהערה 2 שהר"ף והרא"ש העמידו את המשנה שמדובר שלשתן ביחד, והאור זרוע (קיב, א ד"ה ת"ד) הביא שגם ר"ח הבין שמדובר כך.

7. הגם שהראשונים הנ"ל העמידו את המשנה במעמד שלשתן, מ"מ יש לומר שהפטור שייך גם כשלא היו ביחד, כי טעם הפטור של המחנהו הוא שהפועל הסכים מתחילה שיקבל

כשהפועל לא הביע את הסכמתו¹⁰, ואפילו אם התנגד לכך בפירושו¹¹, ויש שהבינו בדעה זו שרק אם בסוף לא חזר בו החנווני ורק הפועל חזר בו, אזי נפטר המעסיק¹². אכן עכ"פ הסכמת החפץ חיים ואחרונים נוספים כדעה הראשונה שצריך גם הסכמת החנווני וגם הסכמת הפועל¹³.

הדין אם החנווני או הפועל חוזר בו מהסכים

5. אם החנווני לא היה חייב כלום למעסיק ובכ"ז הסכים לשלם לפועל

ציונים והערות

במקום המעסיק, יכול החנווני לחזור בו מהסכמתו לשלם לפועל¹⁴. ונחלקו הפוסקים באופן שחזר בו בתוך העונה שהפועל סיים לעבוד [והיינו שעדיין יש אפשרות למעסיק לשלם בעונה שקבעה התורה], והפועל תובע מהמעסיק שישלם לו בזמן, אם איסורו של תלין חוזר על המעסיק¹⁵. י"א שהאיסור חוזר על המעסיק, שהרי לאחר שהחנווני חזר בו לא קיים יותר הפטור של 'המחהו אצל חנווני'¹⁶. אבל הרבה פוסקים

תלויה בדין אם החנווני יכול לחזור בו, והוא רבה מתיר לפועל לחזור בו אפילו כשהחנווני אינו חוזר בו. התוס' (ד"ה חוזר) כתבו בביאורם הראשון, שרבה ורב ששת חלוקים גם בדין אם החנווני יכול לפטור עצמו מלשלם לפועל (ע"ש שגם הוא חוזר בו הוא עדיין חייב מדין ערב), ורבה סובר שהחנווני יכול לפטור עצמו ולכן הפועל יכול לחזור בו. וכן פירשו הרמב"ן (שם) והרא"ש (שם) בדעת הר"ף. בביאורם השני כתבו תוס', שהמחלוקת איננה אם החנווני יכול לחזור בו, אלא אפילו כשהחנווני כלל אינו חוזר בו, נחלקו רבה ורב ששת אם הפועל יכול לחזור על המעסיק. והנה דברי הרא"ש בפסקים אינם ברורים דים (והאחרונים התקשו בהם), אולם בתוס' הרא"ש (שם ד"ה איבעיא) מבואר יותר, שהביא את הביאור הראשון של תוס', ולא הסכים לומר שרב ששת יסבור שהשולחני חייב בכל מקרה לשלם לפועל (מדיון ערב כנ"ל), והיה פשוט לו שכיון שהשולחני אינו חייב לשלם לפועל לכן הפועל יכול לחזור בו, ונקט כביאור השני של התוס', וד"ל: "דאפילו אם אמר אני סומך על השלחני במעמד שלשתן, יכול השלחני לחזור בו, כיון שאין לבעל הבית בידו לא מלוה ולא פקדון, ואם כן אטו בשופטני עסקינן שהשלחני לא יתן לו אם ירצה והוא יפטור הבעל הבית ויפסיד שכרו, אלא פליגי כששלחני אינו חוזר בו, אם יכול לחזור ולתבוע מבעל הבית אם ירצה".

עכ"פ לשני הביאורים הללו כיון שק"ל כרבה, נקטינן להלכה שהחנווני יכול לחזור בו, וכשהוא חוזר בו פשוט שהפועל יכול לחזור על המעסיק. אלא שיש חילוק להלכה בין הטעמים, באופן שהחנווני לא חוזר בו, והפועל רוצה לחזור על המעסיק, שלביאור הראשון של תוס' [ולדעת הר"ף אליבא דהרמב"ן] אין לפועל זכות זו, ולביאור השני של תוס' וכן לפי הרא"ש, יכול הפועל לחזור בו אף שהחנווני לא חזר בו. והשוב לצייץ שיש הרבה להאריך בכל הנ"ל, אכן כיון שאין כאן המקום בהלכותו של תלין, לכן הבאנו רק את הנצרך ממש להבנת הדין בבל תלין.

הטור (סוס"י שלט) פסק כאביו הרא"ש: "אפילו אם אין השולחני חוזר בו יכול לחזור ולתבוע מבעל הבית", בשו"ע (קכו, ב) פסק בסתם שכל אחד מהג' יכול לחזור בו, ונחלקו הסמ"ע (סק"ט) והש"ך (סקט"ו) אם הפועל יכול לחזור בו כשהחנווני אינו חוזר בו, הסמ"ע הביא מרבינו ירוחם כדעת הרא"ש שיכול לחזור בו, והש"ך כתב שאף שלשון הרמ"א מורה שיכול לחזור בו, אולם מלשון התוס' (בביאורם הראשון) מוכח שאינו יכול לחזור בו, וכתב שכ"פ גם הב"ח. [והוא החילוק בין שני הביאורים של התוס' כנ"ל].

15. המחלוקת אם האיסור חוזר על המעסיק כשהחנווני חוזר בו, הוא רק לפי הביאור השני בתוס' וכפי שנקט הרא"ש לדינא, שהגמ' לא דיברה כלל כשהחנווני חוזר בו, וכמו שיתבאר בהערה הבאה, אבל לפי הביאור הראשון של תוס' וכפי שנקט הש"ך, ודאי שהאיסור אינו חוזר על המעסיק, כי הגמ' מדברת באופן זה ממש שהחנווני חוזר בו, ומפ' בגמ' "מעבר הוא דלא עבר, הא מיהדר דדר", והיינו שכשחוזר בו אין על המעסיק איסורו של תלין.

והטעם לומר שאף שנתבטלה ההמחאה מ"מ אין האיסור חוזר, כתב הח"ח (נה"ח י, ג): "אפילו אם חזר ובא הפועל ותבעו ומדינא יכול לחזור וכדלקמיה סעיף ו', אפ"ה לענין איסורו של תלין אינו עובר בעה"ב אם לא נתן לו בזמנו, דמאחר שניתק ממנו חיובו של תלין שעה אחת שאין שכרו אתו, שוב אינו חוזר", והיינו שכיון שהפועל ויתר למעסיק שלא יהא חייב לשלם לו, נפקע ממילא האיסור מהמעסיק, וכיון שניתק שוב אינו חוזר. והח"ח רצה ללמוד מזה דין נוסף: "ולפ"ז יש ללמוד לכאן דין חדש, דאם תבע הפועל לבעה"ב ולא היה לו ונתרצה הפועל על יום אחר, ואח"כ השיג הבעה"ב מעות, דאין מחויב ליתן לו", אלא שבסוף הסתפק בזה מטעם "ואפשר דאין זה בכלל ניתק".

וכדברי הח"ח כתב החכמת מנחו: "אינו עובר בלאו, כיון שניתק שעה אחת ממנו", ובדומה לזה כתב הח"ח המיוחסים לריטב"א (ק"ב, א), וז"ל: "וכי תימא כיון דמציי דר גבי בעה"ב אמאי לא עבר, י"ל דהוה כמו שפרע, לפי שאין בעה"ב יכול לעשות שום דבר מזה ואיהו דהדר אנפשיה, וכבר קביל עליה הפרעון (לכאורה הכוונה היא שהפועל הסכים לקבל מהחנווני, כי הוא לא קיבל ממש) אלא שחוזר אחר מכן, הלכך אינו עובר". והסברא הזאת כתובה גם בתוס' בביאורם השלישי במחלוקת רבה ורב ששת, וז"ל בביאור דעת רב ששת: "אינו חוזר עליו לענין להתחייב בבל תלין, כיון דניתק שעה אחת ממנו כשעמד אצל שולחני, שוב אינו חוזר לאיסורו של תלין". הערך שי (סי' שלט) כתב ג"כ כטעם הנ"ל, והוסיף הסבר, שברגע שהפועל הסכים שיקבל את שכרו מגוף שלישי שאינו חייב בבל תלין, ויתר בכך על הזכות של בל תלין, ולכן גם כשהחנווני אינו משלם לו האיסור אינו חוזר. 16. כבר כתבנו שלפי הביאור הראשון בתוס' ולפי הש"ך, מפורש בגמ' שהאיסור אינו חוזר

10. הבית יוסף הבין כך בדעת הרמב"ם, כי לשון הרמב"ם (שכירות יא, ד) הוא: "המחהו אצל אחר וקבל ה"ז פטור", ולא ברור מי קיבל ע"ע, וביאר הכס"מ: "כלומר ונתפייס (השכיר) לקבל שכרו מהאחר, דאילו לא נתפייס השכיר עובר, ויותר נראה לפרש דה"ק, וקיבל עליו אותו האחר (החנווני) לתתו לו", והיינו שבתחילה הבין שכוונת הרמב"ם היא שצריך הסכמת הפועל, אבל אח"כ חזר בו שיותר מסתבר שאין צורך בהסכמת הפועל אלא צריך את הסכמת החנווני שישלם. וכן ע"מ שכתב הטור "שהמחהו אצל שולחני ליתן לו וקבל עליו ליתן לו אינו עובר", ביאר הב"י: "ומ"ש רבינו וקבל עליו ליתן לו, לשון הרמב"ם... וקצת משמע שאפילו לא נתרצה הפועל בהמחאה זו, כיון שקבל עליו הלה ליתן לו שוב אינו עובר", וכן הלך המח' לשיטתו בשו"ע (שלט, י) "שהמחהו אצל שולחני ליתן לו וקבל עליו ליתן לו".

11. כך משמע מלשון הב"י הנ"ל. ולכא' פשוט שהב"י סבר שהפועל אינו יכול לחזור בו אחר שהסכים כל עוד החנווני אינו חוזר בו (ראה בזה להלן דין 6 שזו שיטת הש"ך להלכה), כי אם כשיטת הרא"ש והסמ"ע שהפועל יכול לחזור בו (וכך ק"ל להלכה, ראה להלן שם), אין ספק שאם הפועל מחה מיד במעסיק ולא הסכים לקבל שכרו מהחנווני שהמעסיק אינו יכול לכופף זאת עליו, שהרי הפועל יכול לחזור בו אחר הסכמתו וכ"ש שיכול להתנגד מיד בתחילה. והגם שבדין הרא"ש עצמו הדין הוא שכיון שהפועל חוזר בו ולא החנווני האיסור אינו חוזר על המעסיק, היינו דווקא שם שהפועל הסכים מתחילה ופטר את המעסיק, וכיון שהופקע מן האיסור שעה אחת שוב אינו חוזר, אבל כאן שהפועל לא פטר את המעסיק מעולם בוודאי לא נפטר מן האיסור. וכך היה נראה פשוט גם מסברא, כי איך יכול המעסיק להוריד מעצמו את חיובו של תלין בע"כ של הפועל.

אמנם, יש פוסקים שנראה מדבריהם (כך נראה ברור בנחלת צבי שם) שהב"י הבין שהרמב"ם והטור סברו שהמעסיק יכול להמחות את הפועל אצל החנווני אף בניגוד לרצונו, אכן בטור א"א לומר כן שהרי סובר להדיא כאביו הרא"ש הנ"ל.

12. הפתחי חושן (שכירות ט, הערה נה) התקשה מאוד בדברי הב"י הנ"ל, איך יכול המעסיק לפטור עצמו בעל כרחו של הפועל? ובעיקר יש לתמוה אם נאמר שהמעסיק נפטר אפילו אם החנווני חזר בו מהסכמתו לשלם לפועל, שהרי זה פשוט שאם המעסיק מינה שליח לשלם לפועל והשליח פשע ולא שילם מהמעסיק עובר, וא"כ כיון שהפועל לא הסכים לקבל שכרו מהחנווני ולא פטר את המעסיק, והחנווני גם אינו מוכן לשלם לפועל, מהיכא תיתי י"פטר המעסיק מחיובו? ולכן העמיד הפת"ח את דברי הב"י שנאמרו רק באופן שהחנווני לא חזר בו והוא מוכן ומזומן לשלם לפועל, אלא שהפועל מתעקש לקבל שכרו דווקא מהמעסיק, שבזה כיון שהמעסיק העמיד אפשרות פשוטה לפועל לקבל את שכרו, והפועל לא הטריח עצמו לקבלו, אין המעסיק עובר על בל תלין, כיון שהמעסיק יכול להטריח את הפועל לקבל מעותיו, אבל אם החנווני חזר בו ואינו משלם לפועל, מודה הב"י שהמעסיק עובר. אכן צע"ג על דבריו, כי א"כ אין זה שונה ממקרה אחר שהמעסיק הכין מקום לפועל לקחת את שכרו והפועל התעצל ולא לקחו, שהדבר פשוט שהמעסיק אינו עובר על בל תלין, וא"כ מה צריך פסוק מיוחד ללמד שאין בזה בל תלין? גם השער משפט (שלט, ג) התקשה מאוד בהבנת הב"י, שאם הפועל לא הסכים לקבל שכרו מהחנווני, והחנווני חזר בו ואינו משלם לפועל, איך יתכן שדעת רב ששת בגמ' שהפועל אינו יכול לחזור ולתבוע מהמעסיק? המגיה בשע"מ י"שב, שהב"י אכן לא התכוון לחדש כך, אלא התכוון לומר שאם הפועל תבע את המעסיק, ואח"כ המעסיק אמר לו שיקח את שכרו מהחנווני, והפועל לא חזר שוב לתבוע את המעסיק, אז אין המעסיק עובר על בל תלין, והחידוש הוא שהגם שהפועל תבע מתחילה את המעסיק, בכ"ז אינו עובר, כיון שאח"כ הוא נתן לו דרך לקבל.

13. כ"פ השער המשפט הנ"ל, וכן פסק האולם המשפט (שלט, י).

14. לצורך הבנת דין זה והבא אחריו, נקדים לבאר מדברי הגמ' והראשונים בכל סוגיה זו. אחרי שהגמ' הביאה את המשנה "המחהו אצל חנווני... אינו עובר עליו", הביאה הגמ' מחלוקת בין רבה לרב ששת: "איבעיא להו, חוזר או אינו חוזר. רב ששת אמר אינו חוזר, ורבה אמר חוזר. אמר רבה, מנא אמינא לה, מקתני אינו עובר עליו, מעבר הוא דלא עבר, הא מיהדר דדר. ורב ששת אמר, מאי אינו עובר, אינו בתורת לעבור". והבינו הראשונים שהאיבעיא מוסב על הפועל, אם הוא יכול לחזור על המעסיק אחר שהמחהו אצל חנווני, ומבו' בגמ' שלדעת רבה יכול לחזור בו ולתבוע מהמעסיק, ומפורש שאף שמתור לו לחזור מ"מ לא יעבור המעסיק על בל תלין.

ונאמרו כמה דרכים בראשונים לבאר את יסוד מחלוקת רבה ורב ששת, האם מחלוקתם

חולקים וסוברים שהאיסור אינו חוזר על המעסיק¹⁷, שכיון שהופקע מן המצווה בתוך זמן החיוב, שוב לא חוזר עליו האיסור¹⁸. וכיון שלפי הפוסקים האשכנזים יש כאן ספק איסור מן התורה, לכן לבני אשכנז הדין הוא שספק דאורייתא לחומרא¹⁹. ולכל הדעות, אם החנווני חזר בו לאחר העונה שהפועל סיים לעבוד בה, אין המעסיק עובר על כל תלין²⁰.

צינים והערות

6. ואם החנווני לא חזר בו [אלא שטרם שילם], והפועל הוא זה שרוצה לחזור בו ותובע מהמעסיק שישלם לו בעצמו, נחלקו הראשונים והפוסקים אם יש לו זכות זו, וההלכה שיכול לחזור בו²¹. אכן אף שהפועל יכול לחזור בו, היות שהפועל חוזר בו ולא החנווני, אפילו אם הם עדיין בעונה שקבעה התורה, אין איסור כל תלין חוזר שוב על המעסיק²².

17. בנוסף לתוס' בביאורם הראשון והראשונים (כמו הר"ף והרמב"ן והמה"ן) שלמדו כמוהם, והש"ך והתומים שפסקו כך, שלדעתם בוודאי אין האיסור חוזר כנ"ל, כתב בספר משנת השכירות שגם הסמ"ע סובר שהאיסור אינו חוזר, אף שלדעתו לא דנה הגמ' בזה ואין ראייה מהגמ' שהאיסור אינו חוזר, ולמד כן מלשון הסמ"ע (ש"ט, כא), כי בכתבו את הדין שהפועל יכול לחזור אבל אין כל תלין, כתב "ואפילו אם לא חזר החנווני מלידת לו", ומזה שנקט "אפילו" משמע שמדבר גם כשהחנווני חזר בו. וכן משמע מדברי האה"ח (י, ה), כי כתב: "המחהו אצל שולחני ליתן לו וקבל עליו השולחני, וגם נתרצה הפועל בדבר, שוב אין עובר הבעה"ב בלאו דלא תלין, אפילו לא היה לבעה"ב ביד שולחני כלום עד עתה, ואפילו אם אירע שלבסוף לא נתן לו השולחני" (למעשה הוא לא התייחס לכל הנידון, ולכן צ"ע כמה אפשר להוכיח מדבריו). וכן נראה שפסק הפת"ח (ט, הערה נט), (בהתחלה כתב כן בסתמא, ורק בסוף הביא שהנתי' חולק).

18. והנה לעיל (דף 4) הבאנו שיטת הסוברים שהדין של המחאה אצל חנווני שייך גם כשהפועל לא הסכים לכך. וצ"ע איך להסביר הטעם שאיסור כל תלין לא חוזר לפי שיטה זו, כי אם לא הסכים איך נפטר המעסיק מחיובו לשלם? וכיון שהמעסיק לא נפטר הרי לא פקע ממנו החיוב מעולם? והח"ח וההכמת מנוח שכתבו את הטעם הנ"ל, זה לפי שיטתם שצריך להסכמת הפועל.

19. וכמו שכתב הקצוה"ח (ש"ט, א) שבמקום שיש מחלוקת הפוסקים אם יש איסור כל תלין, אומרים שספק דאורייתא לחומרא.

20. כך הדין בהכרת, שהרי עכ"פ לא תבעו בעונת התורה, והדין הוא שאינו עובר אלא ביום הראשון, וא"כ גם לולא דין המחאה אינו "ביומו נתן שכרו". וכן מצאתי שהוכיח ההכמת מנוח, וכ"כ הנתי"מ (קכו, ג), וכן משמע מהנמוק"י (ד"ה חוזר) שכתב "דמתניתין ודאי בדהדר תבע ליה שכיר לבעה"ב היא, דאי לא פשיטא, שכיון שנתרצה שכיר לבעה"ב בכך, פשיטא שאינו עובר עליו, אלא ודאי בדהדר ותבעיה שכיר לבעה"ב", והיות שצריך לתבוע ביומו, ע"כ שכוונתו היא לא רק שתבעו, אלא שהתביעה גם הייתה ביומו. וכן מתבאר להדיא מדברי הח"ח (נה"ח י, ג) שכתב: "היינו אפילו אם חזר ובא הפועל ותבעו, ומדינא יכול לחזור וכדלקמיה סעיף ו', אפ"ה לענין איסור כל תלין אינו עובר בעה"ב אם לא נתן לו בזמנו, דמאחר שניתק ממנו חיוב כל תלין שעה אחת שאין שכרו אתו שוב אינו חוזר", וכן מבואר בהמשך דבריו. וכ"כ התומים (קכו, ה ד"ה והנה בפלוגתא) "הנה בפלוגתא דרב שיש ורבה דמסייע לפשיעה רבה מהא דתנן אינו עובר אבל מהדר הדד, על כרחך איירי דחוזר לתבוע ביומו, דלאח"כ פשיטא דאינו עובר".

ולפי"ו לא מובנת טענת השער משפט (ש"ט, ג), שרצה להוכיח שהדין של המחאה הוא באופן שלא הסכים לכך הפועל, כיון שאם "מיירי דוקא שהפועל קבל עליו המחאה זו, היאך סלקא דעתין דהמחאה לא מהני, דלמה יגרע מלא תבעו דאינו עובר כיון שהוא מדעת הפועל, הכי נמי ההמתנה מדעת הפועל הוא", ולפי דברנו אינה ראייה כלל, כי מיירי שהפועל חזר בו מהסכמתו לפני שעבר הזמן, וצריך את הדין של המחאה שאין כל תלין אפילו שלא עברה עונת התורה, שוב ראייתו שהעורך שיי ופוסקים רבים נוספים דחו בזה את קושיית השער משפט.

21. כבר כתבנו בהערה 14 שלפי הביאור הראשון בתוס' יוצא לכאורה שרק אם החנווני חוזר בו יכול הפועל לחזור בו, וכביאור הזה למד הרמב"ן בדעת הר"ף, וכן פסקו הב"ח והש"ך, וכן פסק התומים. ולפי הביאור השני בתוס' בזה ממש נחלקו רבה ורב ששת, אם הפועל יכול לחזור בו כשהחנווני לא חזר בו, וקי"ל כרבה שיכול לחזור בו, וכן פסקו הרא"ש והסו"ר, והסמ"ע הביא שכ"כ רבינו ירוחם, וכך פסק הרמ"א (קכו, ב), והוסף שלא רק אם הסכים לסמוך על החנווני או שאמר בפירוש שהוא פוטר את המעסיק אם השולחני ישלם לו, אלא אפילו אם מחל למעסיק בפירוש (אבל לא אמר שמוחל גם אם החנוני לא ישלם), יכול לחזור ולתבוע מהמעסיק, אפילו אם החנווני לא סירב לשלם (כך הבין הש"ך בדבריו), והסכימו לו הסמ"ע (ס"ט), הקצוה"ח (שם) והנתי"מ (סק"ג). וכ"פ הח"ח (אה"ח י, ו), וביאר (נה"ח ס"ק טו) שהטעם הוא שכך כתבו התוס', הרא"ש והסמ"ע (ודלא כהש"ך שלמד הפוך בתוס' וברא"ש).

(מהלשון של רש"י (ק"ב, א ד"ה חוזר) משמע שאינו יכול לחזור, כי כתב: "חוזר השכיר אצל בעה"ב אם לא נתן החנווני", וכן משמע במאירי שכתב בשם חכמי פרוכניצי' וז"ל: "אבל מקבל המחאה חוזר לעולם אם רואה שאין זה נתון לו בעין יפה". אמנם הבי"ח (תחילת סי' קכו) דחה את הדיוק ברש"י, שיתכן שרש"י התכוון רק לכתוב את המקרה השכיח שבו הפועל חוזר בו, כי אם החנווני מוכן לשלם למה הפועל חוזר לדרוש מן המעסיק).

22. כך מפורש בגמ', כי לדעה זו, בזה ממש נחלקו רבה ורב ששת, ומב' בגמ' שרבה

על המעסיק, אלא שיש מקום להסתפק לפי הביאור השני של התוס' ושיטת הרא"ש והסמ"ע, שביארו שהגמ' שאמרה שאין כל תלין דיברה כשהפועל חוזר בו ולא החנווני, מה יהיה הדין כשהחנווני חוזר בו, האם אז כיון שהתבטלה כל ההמחה חוזר האיסור על המעסיק, או לא. (יש לציין שאף שלפי ה"אחרים" שהובאו בר"ן ונימוקי" (ראה להלן דין 7) הדין פשוט שהאיסור חוזר, מ"מ מאחר ששיטתם לא נתקבלה להלכה, אין אנו דנים מחמת דבריהם אלא רק בשיטת הרא"ש).

ובפשטות היה נראה לפי הנ"ל שהאיסור חוזר, שהרי מחילת הפועל למעסיק הייתה רק בתנאי שהחנווני ישלם, וכמפ' בתוס' (בביאורם השני) שמדובר "כשאמר ליה בהדיא אני פוטרך אם יתן לי ואם לא אחזור עליך", וא"כ כיון שהחנווני חוזר בו ואינו משלם, הרי זה כאילו לא מחל הפועל מעולם, ואין טעם לומר שלא יחזור האיסור על המעסיק. וכך משמע בנתי"מ (קכו, ג), שכתב שלדעת הרא"ש אם החנווני חזר בו חוזר האיסור על המעסיק (וכלהין), וביאר שהמעסיק לא נפטר מכל תלין אלא כל זמן שהחנווני אינו חוזר בו, אבל אם חזר בו החנווני קודם שעברה עונת התורה לא נפטר המעסיק מכל תלין, והיינו כיון שהמחילה הייתה בטעות.

וכך כתב להדיא בערך שי (סו"י ש"ט), שהתקשה בשיטת הרא"ש שהפועל יכול לחזור בו אפילו שהחנווני אינו חוזר בו, וטען שממנ"פ, אם מחילת הפועל מועילה, איך יוכל לתבוע אח"כ את המעסיק, ואם מחילתו אינה מועילה, מדוע אין על המעסיק איסור כל תלין? ויישב שכיון שמדובר שהפועל מחל על תנאי שהחנווני ישלם לו, א"כ זו מחילה על תנאי שמועילה רק מדאורייתא, אבל מדרבנן אינה מועילה כיון שהיא נחשבת אסמכתא (וזה דומה למש"כ הש"ך (מ, ד) לענין התחייבות על תנאי), וכיון שמדברנן אין המחילה מועילה לכן יכול הפועל לחזור ולתבוע את המעסיק, אבל כיון שמדאורייתא חלה מחילתו לכן אין איסור כל תלין. ולפי זה, כיון שהפטרור מכל תלין הוא רק בגלל המחילה בתנאי, והתנאי היה שהמחילה היא רק אם החנווני ישלם, א"כ אם החנווני חוזר בו ואינו משלם, שוב אין כאן מחילה, ובוודאי חוזר האיסור על המעסיק, וכך מדויק ממש מלשון העש"י עצמו שכתב "וע"כ תו לא עובר כיון דמה"ת הוי מחילה כ"ז דהשולחני אינו חוזר".

התומים (קכו, ה) התקשה בביאור דברי הרא"ש (בפסקים), כי מתחילה כתב כביאור הראשון בתוס' שרבה ורב ששת חולקים אם החנווני יכול לחזור בו, ומיד אחר כך כתב שלדעת שניהם החנווני יכול לחזור בו, ונחלקו אם הפועל יכול לחזור בו כל זמן שהחנווני לא חזר בו (והיינו הביאור השני של תוס', אלא שבתוס' מפ' שהם שני ביאורים, אבל ברא"ש כתב זה אחר זה בלי לציין שאלו שני פירושים שונים, ולכן נראה שלא הסכים לביאור הראשון), ולא ביאר מדוע נח את הביאור הקודם. והנה הפלפולא חריפתא (שם סק"ג) והג"א (הג' על הרא"ש סק"ג) גייהו את הרא"ש, שבדבריו המאחרים חולק על הביאור הראשון של התוס', אבל התומים מייאן לפרש כך, ולכן כתב לבאר דברי הרא"ש בג' דרכים, ובפשט אחד (ד"ה ועוד י"ל פירוש שלישי) כתב שהרא"ש סבר שהביאור הראשון של התוס' נכון רק אם החנווני חזר בו לאחר עונת התורה, שאז כיון שבגלל החנווני נפטר המעסיק מכל תלין לכן הוא לא יכול לחזור בו, אבל אם חזר בו החנווני בעונת התורה והאיסור עדיין יכול לחזור על המעסיק, צריך הדין להיות שלכו"ע יכול החנווני לחזור בו (ע"ש בביאור הדבר), ולכן הוסיף הרא"ש וכתב שמחלוקת רבה ורב ששת שייכת גם בזמן עונת התורה, אלא שמדובר שלא החנווני חזר בו אלא רק הפועל חזר בו, ובזה נחלקו רבה ורב ששת אם יש לפועל זכות זו, שלדעת רבה הוא יכול לחזור בו וחוזר האיסור על המעסיק, ולדעת רב ששת לא. ולפי דברי התומים יוצא שלפי הרא"ש מוכרח בגמ' עצמה שאיסור כל תלין חוזר על המעסיק. וכדבריו כתב הנתי"מ (שם), והסביר הטעם לדעת רבה שחוזר האיסור על המעסיק כנ"ל, שנחשב שלא נפטר המעסיק מכל תלין מעולם.

אכן באמת התומים [והנתי"מ] לא ראה את דברי התוס' הרא"ש, ולכן מייאן במש"כ הפלפולא חריפתא שהרא"ש חלק על הביאור הראשון בתוס', אבל בתוס' הרא"ש עצמו מב' כמו שכתב הפילפולא חריפתא בדבריו, ולפי זה אין צורך כלל בכל החידוש של התומים אליבא דהרא"ש, ואין מקור שהרא"ש יסבור שהאיסור חוזר על המעסיק במקרה שהפועל סמך את עצמו על החנווני. בנוסף, התומים עצמו לא פסק לדינא כפי ביאורו בהרא"ש, כי פסק (קכו, י) כהש"ך הנ"ל שאם החנווני אינו חוזר בו אין הפועל יכול לחזור בו כלל, וא"כ קשה לומר שיש כל תלין על המעסיק מכוון דברי התומים. אכן מדברי הנתי"מ נראה שהבין בפשיטות שלפי הרא"ש שפיר אפשר לומר שהאיסור חוזר (לעומת התומים שלא היה ברור לו שהרא"ש התכוון לזה), וגם הטעם של הנתי"מ נכון מאוד בדברי הרא"ש כנ"ל, יש מקום לומר שאף אם הדין לא נלמד מביאורו של הרא"ש בגמ', מ"מ יסבור הנתי"מ שהדין נכון לדעת הרא"ש.

7. יש שיטה בראשונים שמחלקת בין חנווני ושולחני לבין אדם רגיל, שחנווני ושולחני שזה חלק מעבודתם לשלם לאחרים, ההתחייבות שלהם חלה בקניין ואסור להם לחזור בהם מהסכמתם, ומשום כך נפטר המעסיק מאיסורו של תלין לגמרי, אבל אדם רגיל יכול לחזור בו מהסכמתו לשלם לפועל, ולכן אם חזר בו מהסכמתו בתוך העונה שהפועל סיים לעבוד, והפועל תובע את שכרו מהמעסיק, חוזר האיסור על המעסיק²³. אמנם הפוסקים הכריעו שאין הלכה כדבריהם, אלא אין חילוק בזה בין חנווני ושולחני לאדם סתם²⁴.

המחהו אצל אדם שחייב לו כסף

8. אם החנווני היה חייב כסף למעסיק, והסיכום היה במעמד שלשתם יחד - המעסיק החנווני והפועל, חל קניין מעמד שלשתם²⁵, ולכן לכל הדעות אין החנווני יכול לחזור בו, אמנם נחלקו הראשונים והפוסקים אם הפועל יכול לחזור בו²⁶, אכן לכל הדעות אפילו אם חזר בו הפועל ביום שסיים לעבוד, מ"מ אין איסורו של תלין חוזר על המעסיק²⁷. ואם הסיכום לא היה במעמד שלשתם, אלא המעסיק סיכם בנפרד עם החנווני

ועם הפועל, הדין הוא ממש כמו בחנווני שלא היה חייב כסף למעסיק שהתבאר בסעיפים הקודמים²⁸.

דוגמאות מצויות לדין המחחה

9. דוגמא לדין המחחה אצל חנווני בזמננו: אם המעסיק סיכם עם גמ"ח וכדו' שהוא ישלם לפועל, ובשעת התשלום הסכים הפועל לקחת את שכרו מהגמ"ח, אלא שאח"כ חזר בו ותובע מהמעסיק, הדין הוא שאף שהוא יכול לחזור בו, מ"מ אין על המעסיק איסורו של תלין²⁹. ואם בעל הגמ"ח חוזר בו [ולכל הדעות הרשות בידו לחזור בו], ועדיין לא עברה עונת התורה, להרבה פוסקים חייב המעסיק לשלם ביומו, ונכון להחמיר בזה [בפרט בני אשכנז] כיון שספק דאורייתא לחומרא³⁰. והדין כך בין אם המעסיק היו לו הפקדות בגמ"ח ובין אם לא, כל שהסיכום לא היה במעמד כל הצדדים יחד.

דוגמאות נוספות: (א) אם המעסיק שילם את שכר הפועל בצ'ק שיש לו כסיו³¹ אלא שלא מקובל לשלם בו³², וכגון צ'ק של מטבע חוץ³³, או צ'ק «המשך בעמ' 8

ציונים והערות

במע"ש ממש יכול הפועל לחזור בו, ולפי זה מוכח בדין המחחה שגם אם החנווני אינו חוזר בו יכול הפועל לחזור בו, (אולם לא יהיה דין של תלין וכמבואר בהערה הבאה).

ונחלקו הפוסקים לפי שיטת ר"ת והרא"ש שהפועל יכול לחזור (במע"ש רגיל), באיזה אופן מדובר, שהרי החנווני בוודאי אינו יכול לחזור בו, וא"כ אולי דווקא כשהחנווני הוא גברא אלמא וכדו' אז יכול הפועל לחזור בו, אבל אם הוא משלם בקלות אין הפועל יכול לחזור בו, או שמא יכול לחזור בכל אופן. לדעת הש"ך (קכו, לז) די במה שאינו משלם בקלות, לדעת הריטב"א (שם), הרמ"ה (שם) והרדב"ז (תקעד), אפילו אם החנווני מוכן לשלם בקלות בכ"ז הפועל יכול לחזור בו ולתובע את המעסיק, וז"ל הריטב"א: "דעה מזה גובה דעה גובה", אכן בהג' אבן הטוען (שם) חלק על הש"ך, שרק אם החנווני הוא איש אלים יכול הפועל לחזור בו וכדין ערב ממש. אבל עכ"פ לכל השיטות בדעת הרמ"א שייך מקרה שיהיה הפטור של המחחה והיתר חזרת הפועל גם במע"ש ממש.

27. כי זה ממש הדין של המחחה אצל חנווני לאלו הסוברים שבמע"ש יכול הפועל לחזור בו, וגם החולקים (כמו הרי"ף וסיעתו) סברו רק שכיון שבמע"ש ממש אינו יכול לחזור בו לכן א"א להעמיד כך את הדין של המחחה, אבל פשוט שאין דין של תלין.

28. אופן זה שווה ממש לאופן שהיה סיכום במעמד שלשתם אלא שהחנווני לא היה חייב כסף למעסיק, כיון שבשניהם הייתה הסכמה של כל הצדדים, אלא שלא חל על זה קניין, כי קניין מעמד שלשתם חל רק אם סיכמו במעמד שלשתם ממש וגם החנווני היה חייב כסף למעסיק. ולכן כל הדינים שכתבנו בדינים הקודמים נכונים גם בנידוננו. ואף שהדין פשוט בסברא, אפשר להוכיח כך מהשיטה המובאת במאירי בנידוננו, שעל מה שהקשה הרי"ף על רבה, שאף יכול הפועל לחזור בו והרי במע"ש אין הפועל יכול לחזור בו (והיא שיטת הרי"ף במע"ש רגיל), ותיירץ הרי"ף שמדובר שהחנווני לא היה חייב לו כלום (ראה הערה 2), הביא המאירי תירוץ אחר, שמדובר שהחנווני כן היה חייב כסף למעסיק, אלא שהפועל לא היה במעמד הסיכום, ולכן הוא יכול לחזור בו, וא"כ להדיא שאף שסברו שבמע"ש רגיל אין הפועל יכול לחזור בו, מ"מ אם לא היה חל על זה נוכחים בסיכום יכול הפועל לחזור בו, והמאירי דחה פירוש זה רק בגלל הלשון 'המחהו אצל חנווני' שמשמע שכולם היו במעמד, אבל לא הקשה על עצם הדין שכתבו.

29. כמו שכתבנו בדין 6, שההלכה כדעת הרא"ש ורוב הפוסקים שאף שהחנווני אינו חוזר בו יכול הפועל לחזור בו, אכן מכיון שהפועל פטר את המעסיק מאיסורו של תלין, שוב אין האיסור חוזר על המעסיק.

30. וכמו שכתבנו לעיל (דין 5) שהפוסקים נחלקו בזה בדעת הרא"ש, והדין נשאר בספק וספק דאורייתא לחומרא.

31. כי אם לא היה כסיו לצ'ק, לא נתן המעסיק לפועל כלום ורק רימה אותו בדומה למי שמשלם בכסף מזויף, וכ"כ בספר הצ'ק בהלכה (הערה 145) בשם הגרי"ש א. יש לציין שלא צריך שיהיה לצ'ק כסיו אמיתי דווקא, אלא גם אם הסכום הוא במסגרת האשראי של המעסיק נפטר המעסיק, כיון שזה דומה ממש להמחהו אצל שולחני, שאף שהשולחני לא היה חייב כלום למעסיק, כיון שקיבל ע"ע לשלם לפועל נפטר המעסיק.

32. נקטנו בדווקא ששילם לפועל בצ'ק שלא מקובל לשלם בו, כי צ'ק עובר לסוחר שנהוג לשלם בו נחשב ככסף ממש לדעת הרבה פוסקים, וביניהם הפת"ח (ט), הערה (לו) והתשובות והנהגות (ג, תע, ג) שכתבו שצ'ק רגיל [שניתן במדינה שהבנק שהנפיק אותו נמצא בה] יש לו דין של כסף, וא"כ אינו נידון כמו המחחה אלא כתשלום גמור.

33. צ'ק מטבע חוץ בוודאי אינו נידון ככסף, כיון שאין לו דין מטבע במדינה שבה נתנו

הביא ראייה לשיטתו שהפועל יכול לחזור בו מלשון המשנה שכתוב אינו עובר, שמדויק "מדקתני אינו עובר עליו, מעבר הוא דלא עבר, הא מיהדר הדר", והיינו שאף שחוזר בו מ"מ אין האיסור חוזר, והוא מהטעם שכתבנו בשם הח"ח (הערה 15) שכיון שניתק האיסור מהמעסיק שעה אחת שוב אינו חוזר עליו.

23. זו דעת ה"אחרים" שהובאו בר"ן ובנמוק"י (סח, א). שהנה לפי שיטת הרי"ף, הרמב"ן והתוס' (בביאורם הא'), יוצא שק"ל להלכה שהחנווני יכול לחזור בו, ובכ"ז [אפילו אם חזר בו בעונה של התורה] אין האיסור חוזר על המעסיק. וה"אחרים" תמחו על זה, שאם החנווני יכול לחזור בו, מדוע לא יעבור המעסיק על כל תלין? ומה בכך שמתחילה היה חנווני שהסכים לשלם במקומו? ולכן כתבו שחנווני ושולחני אינם יכולים לחזור בהם כלל "דכיון דאומנותן הוא ומיתתו דליהמנו אינשי אדבריהו, גמרי ושעבדי אנפשייהו", ולכן האיסור אינו חוזר על המעסיק, כי הוא נתן לפועל אפשרות מוחלטת לגבות את שכרו, אבל אם אדם רגיל הסכים לשלם לפועל, כיון שהוא יכול לחזור בו, גם חוזר האיסור על המעסיק.

24. לפי מה שהתבאר בהערה הקודמת, ה"אחרים" הבינו שרק באופן שהגורם השלישי אינו יכול לחזור בו אז אין האיסור חוזר על המעסיק, וכדי להסביר את הגמ' שכתבה שאינו יכול לחזור בו, חידשו שהגמ' מדברת רק בחנווני שיש לו דין מיוחד, אבל אדם רגיל אכן יכול לחזור בו והאיסור אכן חוזר על המעסיק. ויוצא לפי שיטתם שני חידושי דינים: א', שיש חילוק בין חנווני לבין אדם רגיל, וחנווני יש בו סברא מיוחדת שאינו יכול לחזור בו (ולכן אין האיסור חוזר על המעסיק). ב', שכיון שאדם רגיל יכול לחזור בו לכן גם חוזר האיסור על המעסיק. וא"כ לפי רוב הראשונים והפוסקים שנקטו שגם אם הגורם השלישי יכול לחזור בו מ"מ אין האיסור חוזר, אין שום סיבה לחלק בין חנווני ושולחני לשאר אדם. גם הרי"ן והנמוק"י שהביאו את דעתם, כתבו מקודם את דעת רוב הראשונים שחנווני יכול לחזור בו. גם מתוס' מוכח שחלקו עליהם, כי בכל הביאורים שכתבו בגמ' נקטו שהחנווני אינו מתחייב בקניין גמור כמו שכתבו האחרים. וכן פסק השו"ע (קכו, ב): "בד"א כשהיה לראובן מנה ביד שמעון, אבל אם לא היה לו מנה בידו, אלא שא"ל תן מנה ללוי בשבילי ואפרענו לך, לא קנה וכל אחד משלשתן יכולין לחזור בו", והיות שפוסק שגם חנווני יכול לחזור בו, א"כ אין שום סיבה לחלק בין חנוני לשאר אנשים. וכן הרמב"ם (שכירות יא, ד) חלק על הדעה הזאת, כי לא הזכיר כלל חנווני ושולחני, אלא סתם וכתב: "המחהו אצל אחר וקבל ה"ז פטור". וכן פסקו הסמ"ע (קכו, ז) והש"ך (קכו, יג) להדיא שלא כמו דעה זו, וכן פסק הח"ח (נה"ח י, יד) שזה שהמחהו אצלו יכול לחזור מהסכמתו גם אם אינו חנווני או שולחני, וכ"כ העה"ש (ס"ק יג) בהדיא שאינו דין מיוחד בחנווני, וז"ל: "ולאו דוקא חנוני ושולחני, דה"ה אדם אחר, אלא דרך להעמיד אצל חנוני או שולחני".

25. ודינו מבוארים בשו"ע (קכו, ט) ואיכה"מ להאריך בזה.

26. כבר הזכרנו בהערה 2 שהראשונים נחלקו בזה, הרי"ף וסיעתו סברו שאינו יכול לחזור בו כלל, ולעומתם, רבינו תם (שהוא ברמב"ן אצלנו), רבינו האי שהובא בבעל התרומות (כט, ריש ח"ב), הבעל העיטור (ערך המחאה), חכמי פרובנציה (שהובאו במאירי קיב, א), הרמ"ה (גיטין יג, ב), הריטב"א (קידו"מ, א) והרא"ש (שם), סברו שהפועל יכול לחזור בו. ולדינא נחלקו בזה המחבר והרמ"א (קכו, ט), כי המחבר הביא את ב' הדעות וסתם כשיטת הרי"ף, והרמ"א הכריע בפירוש כדעת ר"ת והרא"ש, והש"ך הסכים למחבר.

ויש לציין שיוצא מזה שלפי הרא"ש והרמ"א בכל אופן של המחחה יוכל הפועל לחזור בו, גם אם סיכמו במע"ש ממש וגם אם החנווני חייב כסף למעסיק, שהרי לשיטתם גם

פועל או שליח שניזוק בגוף או בממון, חיובי המעביד או המשלח

שאלה

א. פועל שכיר שבמסגרת עבודתו צריך להיכנס לאזור מסוכן, כמו בשטחים (מצוי במשגיח כשרות וכדו'), מה הדין כאשר ניזוק בגופו או בממונו. אם צריך המעביד לשאת בנזקים מצד ההלכה או לא, ומה הדין כאשר הפועל לא ידע מהסכנה ורק המעביד ידע מכך.
ב. שלח שליח בהתנדבות, ובמסגרת השליחות נגרם נזק לשליח שלא בסיבת השליחות, כגון שעבר תאונה וכיוצ"ב, או שניזוק בסיבת השליחות, כגון ששלחו להעביר סחורה אסורה ונתפס, האם צריך המשלח לשאת בהפסדים. ג. מה הדין אם השליח הוצרך לשלם מכס מחמת תוספת משקל מעבר למותר. ד. שליח שחנה במקום האסור בשביל לקחת דבר עבור המשלח, וקיבל דו"ח חניה, באופן שלא היה יכול לחנות במקום המותר.

תשובה

לדעת רוב הפוסקים אי אפשר לחייב את המעביד או המשלח בכל מקרה, אלא אם כן פשע בדבר, והיינו שידע מהסכנה ולא הודיע על כך לפועל או לשליח, ובוודאי אם נכנס לסכנה אך ורק בשביל השליחות. וכמה פוסקים כתבו שמ"מ יש לו להתפשר עם הפועל או השליח כדי לצאת ידי שמים, חוץ מאופן שהפועל בא מעצמו וביקש להישכר כדי להרוויח, שבזה אין חיוב לצאת ידי שמים.

מקורות

שליח שניזוק במהלך השליחות

דבר זה נפתח בגדולים, הרמ"א (סי' קעו סעי' מח) כתב: "מי ששלח חבירו בעסקיו ונתפס, י"א דאם הלך בשבילו בחנם חייב לפדותו דהוי לי' עליו כשואל שחייב באונסין, ויש חולקין". דיעה א' שהובאה ברמ"א היא דעת המרדכי, שכתב לחלק בין שליח בחינם שאם נתפס חייב לפדותו, וכדין שואל ששאל את גופו וחייב באונסין, לבין עובד בשכר שפטור מאונס, כיון שאינו שואל עליו. ודיעה ב' הפוטרת בכל מקרה היא דעת הרמב"ן במיחות, הסובר שבכל גוונא, בין בחינם ובין בשכר אין לחייב, וטעמו דאדם מסתכן לצורך להשתכר ואינו חיוב של המעביד, וכן אם עובד בחינם אין לחייב מכיון שזה רק גרמא, ואין לחייב בתשלומין, וז"ל הרמב"ן בתוך דבריו: "שלא מצינו תשלומי נזק אלא בנזקי עצמו או ממונו (היינו גופו שהזיק או ממונו שהזיק), אבל בנזק שהגיע לשליח זה, מה הזיק המשלח ומה הגיע לו מחמת פשיעתו, וכ"ש אם השליח שכיר שהרי הולך בשכרו כדכתיב ואליו הוא נושא את נפשו, ואלו דברים פשוטים הם, הגע עצמך, ששכר פועל נפח ויצא גץ מתחת הפטיש והדליק גדישו של נפח, מי חייב בעה"ב". ומבואר שלגבי שליח בהתנדבות יש מחלוקת בראשונים אם לחייב את המשלח או המעביד בנזקים שנגרמו לפועל או לא, לדעת הרמב"ן פטור בכל מקרה, ולדעת המרדכי חייב על נזקיו כדין שואל ששאל את גופו, ורק באופן שהוא שכיר פטור על נזקיו וכדין אונס שפטור בשוכר.

ובסי' קפח ס"י כתב השו"ע: "מי שהגיע לו היזק בממונו ע"י שליחות שולחו, או שהעלילו עליו מחמת השליחות והפסידוהו ממון, אין המשלח חייב לשלם לו נזקו", וברמ"א ציין לדבריו בסי' קעו. ומבואר דשו"ע נטה לפסוק כדעת הרמב"ן במיחות שפטור בכל גוונא, וכ"כ הט"ז בסי' קעו דסתימת שו"ע כדעת רמב"ן, ולכן נקט העיקר לדינא כדיעה זו לפטור בכל גוונא. אולם הסמ"ע בסי' קפח חילק בין הדינים, והפולגתא שהובאה בסי' קעו היא לענין נזקי גופו, שבזה יש סברא לחייב כיון דגופו שואל לו, אבל אם ניזוק רק בממונו, זהו דינא דסי' קפח שפטור מלשלם, וכדין גרמא שפטור, וכתב הסמ"ע שגם רמ"א לא חלק בזה. ויוצא שלדעת הט"ז בכל גוונא פטור, בין בנזקי גופו בין בנזקי ממונו, בין בשכר בין בחינם, ולמד שכ"ה גם דעת שו"ע, אולם דעת הסמ"ע שבנזקי ממונו בכל גוונא פטור, ובנזקי גופו הדין שנוי במחלוקת אם לחייב או לא.

ועי' גם במהרי"ק (שורש קלא) שדן בדבר שליח שבהיתו במלון בשליחותו נגנב כיסו עם כיס המשלח, אם המשלח חייב על כיסו של השליח, וכתב דפשיטא שכל הנידון של המהר"ם לחייב הוא רק בנזקי גופו, ודוקא כשעובד בחינם, אבל אם הוא בשכר או שהוא בנזקי ממונו, בכל גוונא פטור, וזה כדעת הסמ"ע. ועוד עי' במהרי"ק (סוף שורש קנה, בענין הפסד שנגרם למשלח בעקבות המכס ברשלנות השליח) שאחר שדן באורך בצדדי חיוב השליח, כתב וז"ל: "ואשר תבע שמעון (השליח) מראובן בטענות הראשונות והשניות שישלם לו זמן בטלתו ובושתו וצערו על מה שנתפס בתפיסה, נראה לע"ד שראובן פטור מכל זה", והביא דברי הרמב"ן הנ"ל וכתב: "הרי לך בהדיא שאין המשלח חייב בנזקי השליח, אפילו היה עושה עמו בחנם, וכ"ש אם היה עושה עמו בשכר", ושוב כתב שאף לדעת המרדכי שמחייב, הוא רק באופן שהלך במיוחד בשליחות

המשלח, אבל אם השליח בלא"ה הלך לאותו מקום, אין גופו של השליח שואל למשלח. ועוד כתב, שאף המרדכי שחייב, הוא רק בהשבת גופו, ולא בבזבזת וצער שהוא גרמא בעלמא, ואין לחייב ע"ש עוד.

ומבואר דהמרי"ק סובר כהסמ"ע שלכו"ע אין לחייב בנזקי ממונו כיון שהוא רק גרמא, ורק הוסיף סברא נוספת, דכל הצד לחייב הוא רק באופן שהולך לשם רק בשליחות המשלח, אבל אם הולך בלא"ה לצורך עצמו ואגב גם עושה שליחות המשלח, ליכא לחייב אף בנזקי גופו, כיון שאינו שואל לו בכה"ג.

אם יש לחלק אם הנזק נגרם בסיבת השליחות

והנה בשו"ת המבי"ט (ח"ג סי' קנו) כתב לדון לענין מי ששלח מתווך שימכור ביתו לגוי, ולבסוף חזר בו בעה"ב מהעסק, ונגרם למתווך הפסד גדול מהגוי בסיבת החזרה, והשאלה אם בעה"ב חייב לשאת בנזקים, וכתב לחדש שאף לדעת הרמב"ן הפוטר בנזקי גופו וממונו, הוא רק באופן שהנזק לא נעשה בסיבת המשלח, שגם אם היה הולך בדרך זו בלא השליחות היה ניזוק, אבל אם ניזוק בסיבת השליחות בכל גוונא חייב, ולכן כתב בנדון דידיה שנעשה ההפסד בסיבת המשלח, חייב לשלם לכו"ע, ואף שהוא נזקי ממונו, כיון שהוא פושע בכך, ורק הוסיף שבאופן שהוא שליח בשכר, בזה מצינו רק לדעת המרדכי שמחייב באופן זה שנעשה בסיבת המשלח, אבל לרמב"ן לא מצינו, יעו"ש.

המבי"ט שנה דבריו כמה פעמים (ח"א סי' קכג וסי' קכד, וח"ג סי' קפח), שאם הנזק היה נגרם בכל מקרה, אז אין לחייב את המשלח לשאת בנזקים, אולם אם נגרם מחמת השליחות, חייב לכו"ע. אלא שבעיקר הסברא בזה צ"ב, דכיון שהרמב"ן סובר שיש בכך משום גרמא וא"א לחייבו, א"כ מה לי שנעשה מחמת השליחות, דהרי עכ"פ הוי רק גרמא, ועי' באמת בש"ך סקנ"ז שציין לדעת המבי"ט הנ"ל וסיים על כך שצ"ע, ויתכן שזה מה שהוקשה לש"ך.

ועי' גם בשו"ת חת"ס (חו"מ סי' נב, הובא בפת"ש ובמשפט שלום) שהלך בהיפך מסברת המבי"ט, ולדעתו באופן שהנזק נעשה מחמת השליחות פטור וכדין שואל שפטור במתה מחמת מלאכה, אבל אם הנזק נגרם לא מחמת השליחות, הוי כאונס שחייב עליו השואל, ומבואר דלא ס"ל כחילוק המבי"ט, וכן העיר במשפט שלום. ובסברת המבי"ט לחייב, בפשוטו משמע שסברתו לחייב הוא מצד ערב, והיינו דכיון שאדעתא דהכי שלחוהו, וזה דבר שיכול שיגרם כתוצאה מהשליחות, א"כ נתחייב המשלח כדין ערב, וכמ"ש שם בתוך דבריו דבכה"ג הוי ערבים בלא קנין, ואפשר לדמות דבר זה לשיטות דשכירות פועל מועיל בלא קנין ומצד ערב, וכמ"ש הריטב"א דכל חיובים דשכירות פועל הוא מצד ערבות, וה"נ כאן די"ל דהוא מצד ערבות.

אם הנזק נגרם בפשיעת המשלח

וראה במשפט שלום שהעיר על דברי המבי"ט מטעם אחר, דהן אמת שאם פשע המשלח, כגון ששלחו לעכו"ם שמעליל עלילות, או שהמשלח ידע מהסכנה והשליח לא ידע, בכגון דא שייך לחייב מצד פשיעה, אבל באופן ששבו אותו רק מחמת שידעו שהוא שליח של פלוני, או מחמת ששונאים למשלח, מהי"ת לחייב בכה"ג, דהרי המשלח לא פשע, ואף שהשבייה היא מחמתו. ולהאמור ל"ל, דכונתו דרק באופן שנעשה בפשיעת המשלח שייך לדון ולחייבו מצד דינא דגרמי, אבל מצד ערבות מנלן לחייב אם לא פשע, ואפשר לפרש כוונתו באופן אחר, שאף אם חיובו הוא מדין ערבות, מ"מ לא מסתבר

פטרו עפ"י דברי הרמב"ן הנ"ל, ועוד כתב לפטורו מטעם שהיה גדול והיה לו שלא לילך, וכמו שאמרו לגבי שורף גדיש ועבד סמוך לו שפטור על העבד שהיה לו לברוח ע"ש.

ויש עוד להביא סיעתא לכך, ממה שפסק בשו"ע (סי' שח סעי' ז): "הכתף שהוסיף על משאו קב אחד והוזק במשא זה, חייב בנזקיו, שאע"פ שהוא בן דעת והרי הוא מרגיש בכובד המשא, עלה על לבו מחמת חליו הוא זה הכובד". וביאר שם הסמ"ע, דמה שחייב בנזקיו הוא רק כיון שהפועל סבור שהטעניו כפי המנהג, וכן בקצוה"ח שם הביא מהרמב"ן שהקשה על דין זה, וכי שומר הוא על גופו שישלם לו, וכתב הקצו' בשם הריטב"א לבאר, דכיון שהוא גרם לו הטעות, שהיה סבור שאמר לו אמת, ממילא חיובו כדן מראה דינר לשולחני שחייב כדן גרמי, ומטעם זה חייב רק בנזק ולא בארבעה דברים. ומבואר עכ"פ שכל החיוב הוא מצד מה שהוטעה הפועל, ומשמע שאם ידע מכך הפועל נכונה טענת הרמב"ן ד'וכי שומר על גופו הוא' ולכן פטור, וה"ה לנדו"ד שאם הפועל יודע מהסיכון צריך לפטור את המעביד, וזה כדברי מהרשד"ם. ובפתחי חושן הלכות שכירות (פ"ז הערה עא) כתב ג"כ לענין פועל שנפגע בעת עבודתו, שאם יש צד פשיעה מצד בעה"ב שידע שהמכונה מקולקלת חייב בעה"ב, אבל אם ידע מכך הפועל ונשכר ע"ד כן, מסתבר לפטור את בעה"ב, וכ"כ עפ"י הרשד"ם הנ"ל ע"ש.

ומצאתי גם בשו"ת שרידי אש (ח"מ סי' קסז) שנשאל בדבר שליח שהיה צריך להעביר סחורה אסורה את הגבול, ובדרכו נתפס והושב בבית האסורים, ורצה לדמות דבר זה לדברי המבי"ט שהובא לעיל שכל שנעשה בסיבת השליחות יש לחייב המשלח, אמנם כתב שזה אינו, שהרי השליח ידע מכך וע"כ השכיר את עצמו, ובשביל זה הם לוקחים שכר יותר מעבודה פשוטה, וא"כ אין זה בסיבת המשלח אלא בסיבתו הוא שרצה להרויח, ומבואר גם מדבריו שכל שעושה לצורך פרנסתו, אף שיש בעבודה זו סיכון פטור המשלח. ומבואר עכ"פ מכל הנ"ל שהמעביד פטור במקרה שהפועל ידע מכך, וצ"ב לפ"ז ביישוב דברי החת"ס המחייב בשותפין ואף ששניהם ידעו מכך, וע"כ נצטרך לחלק כמ"ש לעיל, ששותפין שאני שע"ד כן נשתתפו ולכן חייבים בהפסדים, אבל במעביד ועובד שהפועל שומר על הגוף של עצמו בזה פטור וכסברת הרמב"ן.

אם המעביד חייב מדיני שמים

עוד יש להוסיף בעיקר ענין זה מש"כ המשפט שלום, שאף אם ננקוט כדעת הסוברים שמצד הדין אין המשלח חייב לשאת בנזקי ממון או גוף שנגרמו לשליח, מ"מ מצד דיני שמים יש לחייב, והביא ראיה מתשובת מהרי"ו (סי' קנה) שכתב במי ששלח שליח ונהרג השליח בדרך, שהמשלח צריך כפרה, וכמו שמצינו בסנהדרין (צה). שהקב"ה תבע את דוד שעל ידו נהרגו כוהני נוב, ומוכח שכל שגרם להריגה צריך כפרה, וה"ל לנד"ד שכיון שגרם הפסד לחבירו צריך לשלם לצי"ש. וכתב המשפט שלום, שאף שיש לחלק בין גורם להריגה לבין גורם להפסד ממון, מ"מ לא מצינו במהרי"ו לחלק בכך, וגם שהרי מצינו שבכל גרמא אף דפטור בדיני אדם חייב לצי"ש, וה"ל כאן צריך להתחייב לצי"ש. [ועי' בשו"ת נוב"י (מהדו"ק סי' לד) שגם דן בענין זה, וכתב שאף שהצ"צ חלק על מהרי"ו בהולך בשכר, מ"מ לא מלאו לבו לחלוק על הראשונים, וכתב עוד הנוב"י, שכל הנדון של מהרי"ו הוא באופן שהמשלח שלח אותו, אבל אם השליח בא מעצמו וביקש לשלוח אותו בשליחות הזו כדי להשתכר, אין שום הוה אמינא שצריך כפרה, והוכיח דבר זה מאותה סוגיא, דלמה תבעו את דוד רק בהריגת כוהני נוב ולא בהריגת אבנר שגם נהרג בסיבתו ע"י שהלך לחברון ושם נהרג, אלא ע"כ דכיון שדוד לא התחיל לבקש מאבנר לא נתלה לו עוון הריגת אבנר, וה"ל לנד"ד, שכיון שהשליח התחיל מעצמו לצורך להשתכר לא צריך כפרה, יעו"ש. וכדעת מהרי"ו גם דעת הבאר שבע (סנהדרין שם) שכתב: "מכאן פסקתי על מעשה שהיה, יהודי אחד שלח את חבירו בשליחות בשכירות חוץ לעיר, ובלכתו בדרך נהרג השליח, שראוי ונכון שהמשלח יקבל עליו תשובה מאחר שעל ידו נהרג". וע"ע במ"ב אור"ח סי' תרג סק"ג שצ"י כמה מראי מקומות בענין זה].

והמשפט שלום סיכם הדבר וכתב: "ועכ"פ בנ"ד, ובפרט אם היה בסבת המשלח והסחורה שדעת המבי"ט לחייב המשלח, יש לב"ד להשתדל לפשר ביניהם", ע"ש. (וכ"כ בשרידי אש חו"מ סי' קסז ע"ש).

העולה לדינא

א. נחלקו הראשונים בשליח שניזוק אם המשלח חייב לשאת בתשלומי הנזקים או לא. לדעת הרמב"ן פטור, ולדעת המרדכי בשם מהר"ם חייב. אמנם כ"ז בשליח בחינם, אבל בפועל בשכר פטור מתשלומי נזקיו. «המשך בעמ' 8

שנכלל בחיוב זה כי אם דברים שנגרמו בפשיעת המשלח ורשלנותו, ולא שאר דברים שהם מחמת השליחות. וכ"כ שנקט לדינא, שרק באופן שזה בפשיעת המשלח שייך לחייב, אבל בלא"ה פטור. ומטעם זה גם חלק על המהרי"ט לדינא במש"כ בסי' קפח. ומבואר שדעת המשפט שלום שרק באופן שהנזק נגרם בפשיעת המשלח יש לחייב, אבל לא כשהנזק רק נעשה בסיבתו.

בשו"ת מהר"י קצבי (סי' כא) גם דן בענין זה, והביא מחלוקת הרמב"ן ומהר"ם הנ"ל אם לחייב בנזקי השליח או לא, וכתב בשם הרדב"ז שלמד שהיא מחלוקת, והרב הנ"ל רצה ליישב בין השיטות דלא פליגי, ובתחלה כתב לחלק שהרמב"ן שפטור ולא דנו כדן שואל מיירי בהלך השליח בלא"ה לדרכו ולא ממש לצורך השליחות, ומהר"ם שחייב מיירי בן שהולך לצורך האב, ומסתמא הולך במיוחד לצורך השליחות, ולכן דנו מהר"ם כשואל לחייב, וצ"י שכדבריו מצא גם במהרי"ק הנ"ל. ועוד חילק בין נזקי ממון לנזקי גופו, שהרמב"ן מיירי בנזקי ממון ומהר"ם שחייב מיירי בנזקי גופו, וחילוק זה מבואר כאמור בסמ"ע ומהרי"ק, ומ"מ סיים מהר"י קצבי, שאף באופן שהוא נזקי ממון ולא הלך במיוחד לצורך המשלח, מ"מ אם הנזק נגרם בפשיעת המשלח חייב המשלח, ושבזה לא פטר הרמב"ן, וכתב בתו"ד בטעם הדבר: "ואע"ג דהא מיהא גרמא הוא, מ"מ נראה לעניות דעתי לומר שיהיה חייב מדין מסור, דאעפ"י שלא נתכוין המשלח להזיקו הוא חייב" עי"ש באורך. ומבואר שגם דעת מהר"י קצבי שבנזקי ממון של השליח אין לחייב רק אם הוזק בגופו, וגם בנזקי ממון אם יש פשיעה מצד המשלח צריך לשלם כדן מסור וכדן גרמי שחייב. ודבריו בזה נוטים לדברי המשפט שלום שהובא לעיל שדוקא אם נעשה בפשיעת המשלח חייב לשלם.

ועי' עוד בשו"ת תשב"ץ (חוט המשולש סי' יז) דנשאל בדבר משלח ששלח שליח למכור סחורה מזויפת, והשליח לא ידע מכך רק המשלח, וכתב התשב"ץ שאף לדעת הרמב"ן שפטור, מ"מ באופן זה שפשע המשלח שידע מכך ולא גילה אוזן השליח חייב לשלם, (ואף שיש קצת משמעות בדבריו שסובר כהמבי"ט שכל שנגרם מחמת השליחות חייב המשלח, ואף שאינו בפשיעת המשלח, מ"מ נידון דבריו הוא באופן שיש פשיעת המשלח).

ובעצם דברי המרדכי בשם מהר"ם לחייב בנזקי השליח מטעם שואל גופו, העירו כמה אחרונים דלכא' יש לדון דהוי כדן שאלה בבעלים שפטור, כן העירו מההרשד"ם (חו"מ סי' תלה), שו"ת חכם צבי (בנוספות סי' ד), וכן בנתי"מ העיר בכך, ובחכ"צ (וכן הוא במהרי"ק קצבי הנ"ל) כתב ליישב קושיא זו, דשאלה בבעלים שייך רק כשזה בב' דברים, כשאלת חפץ ושאלת הבעלים, וכל א' שאל לחבירו, אבל כאן שמדובר בדבר אחד הנשאל, לומר שהוא גם שואל וגם בעלים זה לא אמרין.

ומ"מ לעצם מחלו' הרמב"ן והמרדכי, החכ"צ כתב לפטור בכל גווני. וכן בנתי"מ כאן כתב בכמה צדדים לפטור ע"ש. ועי' גם בבית מאיר (אה"ע סוף סי' פ) שגם כתב ששיטת המרדכי אינה להלכה. ומבואר שכמה פוסקים סוברים לפטור בכל מקרה ודלא כהמרדכי, ומ"מ כתב במשפט שלום, שגם לשיטתם, אם הנזק נעשה בפשיעת המשלח יש לחייב, וכדן מזיק בגרמי שחייב.

ומבואר מכל הנ"ל, שיש מחלוקת בין האחרונים לגבי שליח בחינם שניזוק בממונו (להרמב"ן שפטור בנזקי ממון), באופן שנעשה הנזק מחמת השליחות ולא בפשיעת המשלח אם חייב המשלח או לא, שלדעת המבי"ט נראה שחייב, ואילו לדעת התשב"ץ, מהר"י קצבי ומשפט שלום, רק באופן שנעשה בפשיעת המשלח יש לחייב את המשלח.

שליח בשכר שידע מהסכנה

ויש עוד להוסיף, שמה שנתבאר לעיל שאם הוא שכיר בפשוטו פטור לכו"ע, הנה באופן שיש פשיעה מצד המעביד נתבאר דמשמע דעת הפוסקים לחייב, והיינו באופן שהמעביד ידע שיש סיכון בעבודה זו והשכיר לא ידע מכך שחייב המעביד. אך יש לדון מה הדין באופן שגם הפועל ידע מכך ואפ"ה נשכר אם חייב המעביד, ולכא' יש להביא ממש"כ החת"ס (חו"מ סי' קנו, והובא גם בפת"ש סקל"ה), שאם נשתתפו לסחור בדבר ששייך בו עלילה בדיניהם, כגון לסחור בכלי מלחמה שאסור עפ"י החוק, שדינם כדן שותפים בגניבה שנתבאר בסי' קעו סי"ב דחייבים לשאת בהפסדים, ע"ש. ומשמע מהחת"ס שאף אם שניהם יודעים מהסכנה שבדבר, מ"מ ע"ד כן נשתתפו וחייבים להשתתף בנזקים, וא"כ יתכן שה"ה במעביד ועובד, שאף אם הפועל מודע לסכנה שבדבר חייב המעביד לשאת בנזקים, אכן יש לחלק, דרק בשותפים דאדעתא דהכי נשתתפו לשאת בהפסדים, אבל בעובד ומעביד אין הכרח שחייב, וכמו שיבואר להלן. ועי' בדברי מהרשד"ם (חו"מ סי' תלה) שנשאל בדבר נער שנשלח לדרך פלוני ונהרג ע"י לטטים, ותבע אביו דמיו שהוא היה מכלכל שיבתו, ומהרשד"ם

הפועל הסכים בשלב מסוים לקבל את התשלום הזה, הוא יכול לחזור בו אח"כ³⁷, ומ"מ המעסיק לא יעבור על בל תלין, אפילו אם הפועל חזר בו בתוך העונה שקבעה התורה.

ציונים והערות

לפועל את שכרו בשווה כסף, שאפילו אם מדובר בשובר שאין לו שווי עצמי והוא רק משמש כאמצעי לתביעת ממון מהחנות, אבל השובר הוא עצמו התשלום לפועל, וזה לא רק העברת החוב מאחריות המעסיק לאחריות החנות, והראיה, שהרי מחשבים את הערך של השובר לפי שווי השוק ולא לפי ערך החוב העצמי שיש לחנות כלפי מחזיק השובר. (והרי זה דומה לדין מכירת שטרות לקונה רגיל, והיינו שמוכרים שטר שאומר שכל המוציא שטר זה יקבל מהמחויב בשטר את הסכום הנקוב בשטר, שקניינו ב'מסירה' כמב' ברמ"א (סו, א), לעומת העברת חוב במלואו ערכו שקניינו 'מעמד שלשת' וכו', ולא כמו במכירת שטרות).

ולכן, אם המעסיק שילם לפועל בשובר קנייה, לא לפי שווי שוק אלא במלואו הערך הנקוב בשובר, הרי זו העברת חוב ממש, שהמעסיק מעביר את החוב שלו לחנות, שבמקום שהוא יהיה חייב לפועל תהיה החנות חייבת לפועל, ודינו כמו כל המחאת חוב אצל אחר, שפוטרת את המעסיק מבל תלין מצד חידוש המחאה ולא מצד פירעון השכירות.

36. אבל אם סיכמו מראש שזו תהיה צורת התשלום לפועל, הרי זה תשלום גמור ואינו נידון בדין המחאה.

37. וכמו שכתבנו לעיל שק"ל להלכה כדעת הרא"ש והסמ"ע שגם כשהחנות אינו חוזר בו מ"מ יכול הפועל לחזור בו. אכן בשובר קנייה יש מקום להסתפק גם בדעת הרא"ש והסמ"ע אם הפועל יכול לחזור בו, מטעם שבשובר קנייה אין החנות יכול לחזור בו (עכ"פ עפ"י החוק והמנהג), כי הנה הטעם שכתב הרא"ש שהפועל יכול לחזור בו כשהחנות אינו חוזר בו הוא: "אפילו אם אמר אני סומך על השלחני במעמד שלשת, יכול השלחני לחזור בו... וא"כ אטו בשופטני עסקינן שהשלחני לא יתן לו אם ירצה והוא יפטור הבעה"ב ויפסיד שכרו, אלא פליגי כששלחני אינו חוזר בו אם יכול לחזור ולתבוע מבעה"ב אם ירצה", והיינו שכל הטעם שהפועל יכול לחזור בו הוא רק בגלל שהשלחני יכול לחזור בו, וא"כ בשובר קנייה שבעל החנות אינו יכול לחזור בו, ייתכן שגם לדעת הרא"ש לא יוכל הפועל לחזור בו.

דחוי להרבה זמן שחננויות רגילות לא מקבלות אותן³⁴. ב) אם המעסיק שילם לפועל בשובר קנייה בחנות לפי הערך הנקוב בשובר³⁵. בדוגמאות האלה ודומיהן, אם לא היה מוסכם מראש שזה יהיה התשלום³⁶, גם אם

אותו, וגם לא נהוג לשלם לפועל בצ'ק כזה שנאמר שמצד המנהג יש לו דין של כסף, ולכן זה נחשב להמחה אצל שולחני, והיינו שהמעסיק מורה לבנק לשלם לפועל. יש לציין שא"ז קשור למחלוקת הפוסקים אין להגדיר צ'ק, אם הוא כמו מכתב לבנק או שטר חוב על עצמו, כיון שאין שרף נגדיר את הצ'ק, עכ"פ אינו חפץ שיש לו שוויות עצמית (כי הסכום שהמעסיק משלם על ידו הוא הסכום שנקוב על הצ'ק לפי שער המקומי, ולא את הסכום שהצ'ק שווה למכירה), וגם אינו מטבע, ולכן המעסיק משתמש בו בצורה של המחאה אצל הבנק של בעל החשבון. אמנם, מזומן במטבע זר שאפשר להמיר אותו בשוק המקומי, אין לו דין של המחאה, ולא אומרים שהמעסיק המחאה אצל משרד האוצר של המדינה שהדפיסה את השטרות האלו, כיון שהמעסיק משלם לפועל בשטרות האלו רק לפי שווי שוק המקומי.

34. נקטנו שהצ'ק דחוי להרבה זמן שחננויות רגילות לא מקבלות אותו, כי אם הוא דחוי רק לימים ספורים, באופן שחננויות ומכילות וכדו' מוכנות לקבלו בתורת תשלום, הרבה פוסקים סוברים שזה עצמו נחשב לתשלום, ומקיימים בזה אפילו את מצות בימוי תיתן שכרו, כמו שהביא הצ'ק בהלכה (הערה 125) בשם הגריש"א.

35. שובר קנייה שמשולם כפי הערך הנקוב בו נחשב ממש כמו המחאה אצל חנווני, אלא שיש למעסיק כסף אצל החנווני, שהרי שילם לו כבר על השובר, ומ"מ הדינים של המחאה תקפים גם בזה, וכמו שכתבנו בדין 8 והערה 26. והתנינו שמדובר דווקא שהתשלום הוא כפי הערך הנקוב בשובר, כיון שאם החשיבו את השובר כפי שווי השוק שלו, דהיינו כמה הוא שווה אם מוכרים אותו בשוק, אזי נחשב התשלום באמצעות השובר כתשלום שכר שכיר רגיל, שהרי אפשר לשלם לפועל בשווה כסף אם הפועל מתרצה, ואם הפועל הסכים לקבל שובר כתשלום השכר שלו שוב אינו יכול לחזור בו ובוודאי שהמעסיק יצא בזה את מצות בימוי תיתן שכרו.

ונבאר יותר, הדין של המחאה פירושו, שהמעסיק מעביר את חובת התשלום לפועל שיש עליו לגורם אחר, שהגורם האחר יהיה אחראי על תשלום השכר לפועל במקום המעסיק, ובזה נאמר החידוש של המחאה שזה פוטר את המעסיק מדין בל תלין, אפילו שהוא עדיין לא שילם לפועל את השכר שהוא חייב לו. משא"כ כשהמעסיק משלם

המשך מעמוד 7 | תורת המשפט - פועל או שליח שניזוק בגוף או בממון

וממילא לנדון דידן, בשכיר כמשגיח כשרות וכיוצא ב' שניזוק במהלך עבודתו, פטור לכו"ע מצד הדין, כיון שהוא עובד בשכר. ורק באופן שפשע המעביד ששלחו לשם והפועל לא ידע מהסכנה חייב. ובאופן ששניהם ידעו מהסכנה, בפשוטו מדעת הפוסקים (השו"ע בס"י שח והקצו' בשם הריטב"א שם, הרשד"ם והשרידי אש) נראה שפטור כיון שידע מכך, וכ"פ הפתחי חושן.

וכשהשליחות נעשית בחינם (כשאלה ב), אם ידע המשלח מהסכנה שבשליחות והשליח לא ידע, התבאר שהמשלח חייב, ואם המשלח לא ידע, אם השליח ניזוק בממונו דעת רוב הפוסקים לפטור, ולדעת המב"ט אם הנזק נגרם מחמת השליחות יש לחייב, אך דעת רוב הפוסקים שרק אם נעשה בפשיעת המשלח יש לחייב, ולא כשנגרם מחמת השליחות. [ולכן גם בשאלה ג, וד, בקנס שנגרם עקב עודף משקל או ד"ח חניה שנגרם מחמת השליחות, לדעת המב"ט יש לחייב ולדעת שאר פוסקים פטור]. וכשמת השליח מכח השליחות, לגבי תשלומי כפרה לצי"ש, דעת רוב הפוסקים לחייב תשלומין לכפרה, אולם כתב הנוב"ש ששכיר שמזמין את עצמו לעבודה מסוכנת אין חיוב על המעביד אף בתורת כפרה.

ויש להדגיש שכל האמור הוא רק מצד עיקר ההלכה, אבל יתכן שלהלכה ישתנה הדין מחמת החוק או המנהג, עיין בזה פתחי חושן פ"ז הערה יז, וספר משפט הפועלים פרק כד בסופו בשם הגר"נ נוסב"א שליט"א.

ב. דעת מהרי"ק וסמ"ע שבנזקי ממונו לכו"ע פטור, ורק בנזקי גופו ישנה מחלוקת, אבל דעת ט"ז אינה כן, אלא המחלוקת היא בכל מקרה, ולדעתו נפסק שבכל מקרה פטור, וכ"ד כמה פוסקים (החכם צבי הנת' הבית מאיר) לפטור בכל גווני. אולם אף לשיטות אלו מסתבר שאם נעשה בפשיעת המשלח חייב המשלח.

ג. המב"ט סובר שיש חילוק בין אם הנזק היה נגרם גם לולא השליחות - אלא שעצם ההליכה למקום זה מסוכנת, שאז פטור לכו"ע, ובין אם הגורם לנזק הוא בסיבת השליחות, שאז לכו"ע חייב. לדעת המהר"י קצבי והמשפט שלום אין לחייב את המשלח אף אם נעשה בסיבת השליחות כיון שזה גרמא, ורק אם נעשה בפשיעת המשלח, שידע מכך שדבר זה יש בו סיכון, אז חייב לשלם כדין מזיק ומוסר, והש"ך עצמו נשאר בצ"ע בחידוש המב"ט.

ד. המהרי"ק ומהר"י קצבי מחלקים חילוק נוסף, שאם השליח בלא"ה הולך לשם ואגב עושה שליחותו פטור בכל גווני, ורק אם הולך במיוחד לצורך המשלח חייב.

ה. אף אם אין חיוב מדיני אדם לשלם, מ"מ מחמת לצי"ש צריך לפשר עם השליח בתשלום, וכמבואר במהרי"ו ובאר שבע שצריך כפרה מה שנגרם על ידו נזק, ומ"מ אם השליח מעצמו השכיר עצמו לעבודה, ככה"ג כתב הנוב"ש דאין חיוב אף לצי"ש.

הגליטון מוהד"ש לעילוי נשומת

מרת שינה מינדל בת ר' יהודה ליב ע"ה - אמו של ידידנו הדיין הרב יונתן דוד הול שליט"א

נלב"ע כט כסלו

ת.נ.צ.ב.ה.